

NÓTÁRI TAMÁS

A *senatus consultum ultimum* Cicero beszédeiben

The *Senatus Consultum Ultimum* in Cicero's Speeches

Abstract: Cicero's oeuvre mentions it at several points, and on two occasions – in the same year, 63 BC – elaborates on the importance of the *senatus consultum ultimum*, by which the senate, declaring a state of emergency, empowered the magistrate to act beyond certain legal limits, considering only the interests of the state as supreme law. These two longer analyses can be found in *Pro Rabirio perduellionis*, the speech in defence of Rabirius, accused of the crime of *perduellio*, the murder of the people's tribune Saturninus, and in the *Catilinarias*, the speeches against Catilina, who as consul had incited the conspiracy (*coniuratio*).

Keywords: *senatus consultum ultimum*, *Pro Rabirio perduellionis*, Catilinarian speeches, *ius publicum*, state of emergency

Összefoglaló: A cicerói életmű számos ponton említi, két alkalommal pedig – méghozzá ugyanazon évben, Kr. e. 63-ban – behatóbban is taglalja a *senatus consultum ultimum* jelentőségét, amellyel a szenátus szükségállapotot hirdetve felhatalmazta a magisztrátust, hogy bizonyos jogi korlátokon átlépve, kizárólag az állam érdekét legfőbb törvénynek tekintve járjon el. E két hosszabb elemzés a *Pro Rabirio perduellionis*ban, vagyis a Saturninus néptribunus megölése miatt államellenes büntetést, *perduellió*val vádolt Rabirius védelmében tartott beszédeiben, valamint a *Catilinariák*ban, vagyis a *consul*ként az összeesküvést (*coniuratio*) szító Catilina elleni beszédekben olvasható.¹

Kulcsszavak: *senatus consultum ultimum*, *Pro Rabirio perduellionis*, *Orationes in Catilinam*, *ius publicum*, szükségállapot

1. A dictatori tisztség és a *senatus consultum ultimum*

A Kr. e. III. század végéig a kül- vagy belpolitikai okokból előállott szükséghelyzet kezelésére rendkívüli magisztrátusként *dictator*t neveztek ki; a *dictator* kinevezésére az egyik *consul* tett javaslatot, és ha előterjesztését a szenátus támogatta (vagyis kelően súlyosnak ítélte a válsághelyzetet ahhoz, hogy azt az állami működés szokásos eszközeivel ne lehessen kézben megoldani), akkor ez ellen sem hivataltársa, a másik

1 A hivatkozott Cicero-beszédek magyar fordítását lásd NÓTÁRI Tamás: *Marcus Tullius összes beszédei*, Lectum Kiadó, Szeged, 2021.

consul, sem a néptribunus nem emelhetett vétót (*intercessiót*), illetve a népgyűlés hozzájárulására sem volt szükség.² A *dictator* megbízatása rendszerint hat hónapra szólt, nem rendeltek mellé hivataltársat, intézkedései ellen a néptribunus sem jelenthetett be *intercessiót*, nem korlátozta a *provocatio* intézménye (vagyis az általa kiszabott főbenjáró büntetés ellen a római polgár nem fordulhatott a népgyűléshez), tisztségének megszűnte után pedig nem a működése idején megtett intézkedésekért nem volt jogilag felelősségre vonható. Mivel a *dictator* kinevezésére a szenátus rendelkezett ugyan ráhatással, kinevezése utáni működése során viszont sem utasítási, sem ellenőrzési jogkörrel nem bírt, a második pun háború után – amikorra a szenátusi arisztokrácia hatalomkoncentrációja is esett – a szenátus mindinkább el akarta kerülni az időleges hatalomvesztés lehetőségét, s így a *dictatura* intézménye a maga tradicionális formájában már nem került alkalmazásra. (A Sulla- és Caesar-féle *dictatura* történelmi szerepe nyilvánvalóan teljesen más megítélés alá esik, hiszen ezek már a köztársasági államrend haláltusájának idejére estek.) A szenátus a Kr. e. II. századtól a *consulok* ruházta fel rendkívüli *imperiummal* a szükséghelyzetek idején – így például 186-ban a Bacchanalia-ügy idején a *senatus consultum de Bacchanalibus* kiadásával, valamint 132-ben Tiberius Gracchus és hívei ellen fellépve –, akik lehetőséget kaptak rá, hogy római polgárokat a *provocatio*s jog gyakorlása nélkül (vagyis a halálbüntetés népgyűlés általi jóváhagyását mellőzve) főbenjáró büntetéssel sújtsanak. Ezen szenátusi rendelkezések, illetve a *consulok* eljárása szűkebb értelemben nélkülözték a jogi alapot. A *senatus consultum ultimum* első alkalommal, vagyis 121-ben történt kibocsátásakor tehát a szenátus mintegy közigazgatási, nem pedig bírói hatáskört, illetve intézkedési jogot adott a *consulok*nak.³

A *senatus consultum ultimum*⁴ bizonyíthatóan első alkalommal Caius Gracchus és hívei ellen került kibocsátásra Kr. e. 121-ben, aki ekkor *magistraturát* nem viselő magánszemélyként már testőrséggel vette körül magát, s az egyik *consul* rabszolgáját Gracchus kíséretének egy tagja megölte;⁵ az ekkor kibocsátott szenátusi határozat szövege – legalábbis annak Cicero által hagyományozott változata – szerint a szenátus felhatalmazta L. Opimius *consul*t, hogy ügyeljen arra, nehogy az államot bármi kár érje.⁶ Opimius *consul* erre fegyverbe szólította a szenátorokat és a lovagokat, Gracchus és hívei megszállták az Aventinus dombját, és onnan próbáltak védekezni, ám ellenállásukat hamar megtörték – az összecsapás során Gracchus és számos híve lelte halálát, illetve felkelésüket leverve sokukat a *consul* parancsára kivégezték (a harcok és a kivégzések

2 NÓTÁRI Tamás: *Római jog*, Lectum Kiadó, Szeged, 2014, 50. skk.

3 Gerhard PLAUMANN: *Das sogenannte Senatus consultum ultimum, die Quasidiktatur der späteren römischen Republik*, Klio, 1913/13, 321–386; Judy E. GAUGHAN: *Murder was not a Crime. Homicide and Power in the Roman Republic*, University of Texas Press, Austin, 2010, 124. skk.; Siegfried MENDNER: *Videant consules*, Philologus, 1966/3–4, 258–267; Jürgen von UNGERN-STERNBERG: *Untersuchungen zum spätrepublikanischen Notstandsrecht. Senatusconsultum ultimum und hostis-Erklärung*, Beck, München, 1970, 9. skk.; Leonhard ALEXANDER BURCKHARDT: *Politische Strategien der Optimaten in der späten römischen Republik*, Steiner, Stuttgart, 1988, 86. skk.

4 A kifejezés maga ebben a formában először Caesarnál (Caes. *civ.* 1, 5, 3) fordul elő.

5 Plut. *C. Gracch.* 13.

6 Cic. *Cat.* 1, 3. *Uti L. Opimius consul videret, ne quid res publica detrimenti capiat*. Hasonlóan: Sall. *Cat.* 19. *Senatus decrevit darent operam consules ne quid res publica detrimenti caperet*.

során összesen hozzávetőleg háromezer ember halt meg).⁷ A *consul* által elrendelt kivégzések egyértelműen sértették a *Lex Porcia* és a *Lex Valeria* azon rendelkezéseit, miszerint római polgárt csak szabályos büntetőeljárás alapján lehet kivégezni, miután a büntetést a népgyűlés jóváhagyta (*ius provocationis*). A *consul* ellen a kivégzések okán a népgyűlés előtt vádat emeltek, ám az eljárás felmentéssel végződött,⁸ védekezésében Opimius nem tagadta tettének a fentebb említett törvényekbe ütköző voltát, ám a kivégzések jogszerű voltára hivatkozott, mondván, hogy a *senatus consultum ultimum* alapján az állam védelmében cselekedett.⁹ Opimius *consul* felmentése példát szolgáltatott arra, hogy a magisztrátusnak jogában állt kifejezetten a tételes jog rendelkezéseivel szemben is eljárni, vagyis példának okáért bírósági ítélet nélkül római polgárokat kivégeztetni, amennyiben a szenátus ezt az állam megmaradása érdekében szükségesnek mondta ki,¹⁰ s e jogértelmezés szerves folyománya azon, szintén Cicero által idézett jogelvnek, miszerint a nép java a legfőbb törvény.¹¹

Azon kérdésben, hogy a *senatus consultum ultimum* hány alkalommal került kibocsátásra, a szakirodalom nem egységes,¹² az első és az utolsó, forrásszerűen alátámasztható kibocsátás, vagyis Kr. e. 121-ben (Caius Gracchus elleni)¹³ és Kr. e. 49-ben (Iulius Caesar elleni)¹⁴ kibocsátással együtt ez a szám hozzávetőleg tíz körül lehet, ám a forrásokból – a fenti két dátumot kivéve – csak a Kr. e. 63-as esztendőben, vagyis a Catilina-féle összeesküvés évében kiadott *senatus consultum ultimum* politikai körülményeiről nyerhetünk behatóbb információkat.

2. A Catilinariák és a Pro Rabirio perduellionis

A 63-as évre – amelynek *consul*jai Marcus Tullius Cicero és Caius Antonius Hybrida (a Cicero által a *De oratoré*ben szerepeltetett szónok fia, és a későbbi triumvir, Marcus Antonius nagybátyja) voltak – esett Catilina második összeesküvése.¹⁵

Miután a *consullá* választás lehetősége ismét semmivé vált Catilina számára, a legkülönbözőbb rendű és rangú embereket gyűjtötte maga köré, és nekik – hatalomra

7 Plut. *C. Gracch.* 18, 1; App. *civ.* 1, 26; Sall. *Iug.* 31, 7.

8 Cic. *De orat.* 2, 106.

9 Cic. *De orat.* 2, 132.

10 Cic. *De orat.* 2, 134. *Qui civem ex senatus consulto patriae conservandae causa interimerit, cum id per leges non liceret.*

11 Cic. *leg.* 3, 3, 8. *Salus populi suprema lex esto.*

12 Richard WELLINGTON HUSBAND: *Prosecution of Catiline's Associates*, *The Classical Journal*, 1913/1, 4–23, 18. skk.

13 Bernd RÖDL: *Das senatus consultum ultimum und der Tod der Gracchen*, Habelt, Bonn, 1969.

14 Hanna APPEL: *Pompeius Magnus. His Third Consulate and the senatus consultum ultimum*, *Bulletin der Polnischen Historischen Mission*, 2012/7, 341–360.

15 A 63-as évhez lásd Christian MEIER: *Ciceros Consulat = Cicero, ein Mensch seiner Zeit*, szerk. Gerhard RADKE, De Gruyter, Berlin, 1968, 61–116; Hans DREXLER: *Die Catilinarische Verschwörung*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1976, 124. skk.; Manfred FUHRMANN: *Cicero, Sämtliche Reden, II.*, Artemis, München, 2000, 221–228; Harald FUCHS: *Eine Doppelfassung in Ciceros catilinarischen Reden*, *Hermes*, 1959/87, 463–469.

jutása esetére – adósságuk eltörlését ígérte: elsődlegesen e kétes elemek alkották társadalmi bázisát. Trencsényi Waldapfel Imre joggal valószínűsíti, hogy a hatalom megragadásán kívül Catilinának nem volt határozott programja.¹⁶ A sallustiusi jellemzésből¹⁷ kiolvasható „*sokszínűségével*” egynémely előkelő polgárt is a maga pártjára tudott állítani. Miután Catilina a 63 nyarán tartott *consuli* választáson – amelyet a *Pro Murena* is tárgyal – vereséget szenvedett, nem látott más lehetőséget a hatalom megszerzésére, mint a nyers erőszakot. Fegyveres megmozdulásokat készített elő tehát e célból, s ezzel egy időben C. Manlius hadsereget szervezett Etruriában, aki csak Catilina parancsára várt, hogy e csapatokkal a segítségére siessen.¹⁸ Catilina terveiről Cicero az összeesküvés egyik mellékszereplője, Quintus Curius¹⁹ szeretője, Fulvia²⁰ révén értesült.²¹ Minderről, valamint a szenátorok ellen október 28-ára tervezett merényletről Cicero október 20-án számolt be a szenátusban, mire az október 21-én elrendelte a szükségállapotot a *senatus consultum ultimum*mal, amivel teljhatalmat adott a *consulok*nak, hogy mindent megtehessenek, ami az állam biztonsága érdekében szükségesnek látszik.²² Miután a szenátus hírt kapott arról, hogy Manlius október 24-én fegyveres megmozdulásokba kezdett, s hogy a capuai és apuliai rabszolgák között felbolydulást észleltek, L. Aemilius Paullus Lepidus *de vi* vádat emelt Catilina ellen,²³ aki erre felajánlotta, hogy valamelyik vezető politikus szabad őrizete alá helyezi magát, ám jóformán senki sem volt hajlandó befogadni.²⁴ A november 5-éről 6-ára virradó éjszakán Catilina M. Porcius Laeca házába hívta össze cinkosait, s ott bejelentette, hogy csatlakozik Manliushoz, és kiosztotta a szerepeket a fegyveres összeesküvés kirobbantásában. Egyetlen gondja csupán az volt, hogy Cicerót előbb meg kellett öletnie.²⁵ Catilinát ezen gondjától megszabadítandó, két férfi, a szenátori rendű L. Vargunteius és a lovagrendi C. Cornelius elvállalta, hogy Cicerót a reggeli *salutatio* alkalmával meggyilkolják.²⁶ Cicero e tervről is értesült, gondoskodott háza védelméről, és összehívta a szenátus ülését.

Cicero 63. november 7-én a Palatinus lábánál fekvő Iuppiter Stator-templomban megtartott szenátusi ülésen mondta el az első *Catilinariát*, amelyben leleplezte Catilina mesterkedéseit,²⁷ és felszólította, hogy hagyja el Rómát.²⁸ Catilina rádöbrent, hogy teljességgel magára maradt, kirohant a szenátusból, s még az éjjel elhagyta a várost. Színleg száműzetésbe ment, ténylegesen azonban Manliushoz csatlakozott. Másnap, november 8-án a Catilina elleni második beszédben Cicero közölte a néppel az eddig történeteket. November közepén Rómában ismertté vált, hogy Catilina átvette

16 TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre: *Cicero*, Budapest, Gondolat, 1959, 38.

17 Sall. *Cat.* 5, 1–5.

18 GIEBEL Marion: *Marcus Tullius Cicero*, Reinbek bei Hamburg, Rowohlt, 1977, 41.

19 Sall. *Cat.* 23, 1.

20 Sall. *Cat.* 23, 3–4.

21 Sall. *Cat.* 26, 3.

22 Cic. *Cat.* 1, 3.

23 A vád a *lex Plautia de vi* alapján emeltetett. Vö. Sall. *Cat.* 31, 4.

24 Cic. *Cat.* 1, 19.

25 Cic. *Cat.* 1, 9.

26 Cic. *Cat.* 1, 9.

27 Cic. *Cat.* 1, 1.

28 Cic. *Cat.* 1, 10.

a parancsnokságot – az *imperium* külső jelvényeivel együtt – Manlius serege felett, erre *hostis populi Romanivá* nyilvánították. Catilina azonban jó néhány cinkosát hátrahagyta Rómában, akiknek jelenlétéről és feladatairól Cicero Fulvia révén tudott, ám bizonyítékok híján nem léphetett fel ellenük. Itt Cicerónak a véletlen sietett a segítségére, ugyanis az összeesküvők a Rómában tartózkodó allobrox²⁹ követekkel léptek kapcsolatba, s azokat az összeesküvéshez való csatlakozásra igyekeztek rábírni.³⁰ Erről tudomást szerezvén Cicero azon javaslatot tette, hogy szerezzenek az összeesküvőkről írásos bizonyítékokat, ami meg is történt.³¹ Cicero e bizonyítékhoz egy, a Pons Mulviusnál³² lezajlott támadás révén jutott hozzá.³³

A Concordia-templomban tartott szenátusi ülésen e dokumentumok súlya alatt az összeesküvés Rómában maradt vezetőit vallomásra kényszerítették; ezen cselekményekről Cicero még aznap (december 3-án) este beszámolt a Forumon egybegyűlt népnek, ekkor hangzott el a harmadik *Catilinaria*. A negyedik *Catilinariára* december 5-én került sor a Concordia-templomban,³⁴ ahol arról kellett határozni, hogy mi történjék az őrizetbe vett összeesküvőkkel. Iunius Silanus a legsúlyosabb, főbenjáró büntetést javasolta, akihez a legtöbben csatlakoztak is, azonban Caesar³⁵ az életfogytig tartó fogva tartásra szavazott, akit szintén követtek néhányan. Cicero itt közbeavatkozott, s a negyedik *Catilinariában* összefoglalván az eddigi véleményeket, megkérdezte a szenátorokat, hogy Silanus vagy Caesar javaslatát fogadják-e el, mire a mérleg Caesar javára látszott billenni. Ekkor azonban Marcus Porcius Cato emelkedett szólásra, aki a hazaárulók számára a halálbüntetést követelte,³⁶ amit a szenátus meg is szavazott, s az ítéletet még aznap este a Tullianumban végrehajtották. Cicerót a nép és a szenátus egy emberként mint Róma megmentőjét ünnepelte,³⁷ Q. Lutatius Catulus pedig *pater patriae*ként köszöntötte, amely címre Cicero élete végéig igen büszke volt. Catilinát seregével együtt 62-ben Pistoriánál csatában győzték le, és a sereg vezére is ott lelte halálát.³⁸

Az események ismeretében felmerül a kérdés, hogy – miután Cicero bizonyítékokat szerzett az összeesküvők pontos terveire vonatkozóan, a rájuk kiszabandó büntetés kérdésében ismét a szenátushoz fordult, és a szavazás eredményétől tette függővé a halálbüntetés végrehajtását – a *senatus consultum ultimum* adta felhatalmazás birtokában Cicero mint *consul* miért ítélte szükségesnek eljárását a szenátussal jóváhagyatni, illetve a döntést a szenátusi szavazástól függővé tenni.

29 Kelta törzs, területüket Cn. Domitius és Q. Fabius Maximus Allobrogicus hódította meg 121-ben.

30 Cic. *Cat.* 3, 4.

31 Cic. *Cat.* 3, 6.

32 E hídon vezetett át Etruria felé a Via Flaminia.

33 Sall. *Cat.* 45, 1.

34 Ezen ülésről a legpontosabb tudósítást lásd Plut. *Cic.* 21.

35 Caesar beszédét lásd Sall. *Cat.* 51, 1–43.

36 Cato beszédét lásd Sall. *Cat.* 52, 2–36.

37 GIEBEL: *i. m.*, 45; TRENCSENYI-WALDAPFEL: *i. m.*, 40.

38 Sall. *Cat.* 57, 5. skk.

Cicero eljárásának megokolását magában az életműben, csak éppen nem a Catilina elleni beszédekben, hanem az összeesküvés előtt néhány hónappal (Kr. e. 63 első felében) elmondott *Pro Rabirio perdullionis*ban találhatjuk meg.

A Caius Rabirius védelmében mondott beszéd egy politikai indíttatású büntetőügy kapcsán született 63, vagyis Cicero *consuls*ága évének első felében.³⁹ A vád első hallásra meglehetősen különös, hiszen egy idős szenátor ellen emeltek vádat amiatt, mert harminchét (!) évvel korábban részt vett a hírhedt néptribunus, Saturninus meggyilkolásában. Hogy az idős Caius Rabirius valóban bűnös volt-e, vagy sem, aligha tudhatta valaki, és talán még ennél is kevesebbeket érdekelt a tényszerű válasz. Az ügyet az tette jelentőssé, hogy Cicero a népgyűlés előtt folyó perben nem csak a vádlottat védte, hanem a Caesar által megtámadott „alkotmányos rendet”, amely a szenátori rend uralmán alapult.⁴⁰

A Iugurtha elleni háború (111–105), valamint a kimberek és a teutonok elleni harcok jelentős mértékben megingatták a szenátus uralmát, s Kr. e. 100-ban három néppárti vezető, a hatszoros *consul* C. Marius, L. Apuleius Saturninus néptribunus és C. Servilius Glaucia *praetor* fokozott, ám kudarccal végződő támadást indított az *optimata* vezetés ellen, s egyetlen eredményként egy Marius katonáit földhöz juttató törvényt sikerült kicsikarni. Miután a 99-es esztendő *consul*jainak megválasztása utcai harcokba torkollott, a szenátus kihirdette a *senatus consultum ultimum*ot, vagyis a szűkségállapotot, Marius pedig arra kapott parancsot, hogy fegyveresen lépjen fel politikai szövetségesei ellen. Glaucia az utcai harcokban lelte halálát, Saturninus pedig – miután elbarikádozta magát a Capitoliumon – Marius azon ígéretére, hogy megkímélik az életét, megadta magát, utóbb azonban egy *optimata* szabadcsapat leszedte a Curia épületének tetejét, és agyonkövezte a néptribunust.

Harminchét évvel később e tettet vetették C. Rabirius szenátor szemére, ám a vád nem emberölés, hanem – a tribunus sérthetlenségének semmibevétele miatt – államellenes cselekmény, *perduellio* volt. Caesar embere, T. Labienus néptribunus képviselte a vádat, a védelmet pedig – a felszólalások sorrendjét követve – Hortensius és Caesar látta el, az eljárás nem a *quaestio maiestatis*, hanem a népgyűlés előtt folyt. A per a Caesar által folytatott megfélemlítési politika részét képezte, s Rabirius perének azt kellett volna „tudatosítania” a szenátusban, hogy nem jogosult a *senatus consultum ultimum* kihirdetésére. Ennek keretében a *consul*ok megtehették mindazt, amit az állam biztonsága érdekében szükségesnek láttak – így többek között felfüggesztették a római polgárok alapvető jogosultságai közé tartozó *ius provocationis* hatályát is, vagyis azon lehetőséget, hogy a halálos ítélet kapcsán az elítélt a népgyűléshez fellebbezhessen. A 100-ban kihirdetett *senatus consultum ultimum* jogszerűségét Cicero *consuli* működése idején, vagyis közel négy évtizeddel később Caesar és Labienus próbálták meg kétségbe vonni.

Cicero rögtön a bevezetőben rátért az ügy lényegére: nem a vádlott sorsa, hanem a *senatus consultum ultimum* kihirdetésének joga forog elsősorban kockán.⁴¹ A bizonyítási

39 Az *oratio* töredékesen maradt ránk, a bizonyítás lezáró része és az epilógus első fele hiányzik.

40 Hugo PUTSCHE: *Über das genus iudicii der Rede Ciceros pro C. Rabirio*, Jena Universität, Jena, 1881; Otto von SCHULTHESS: *Der Prozess des C. Rabirius*, Huber, Frauenfeld, 1891.

41 Cic. *Rab. perd.* 1–5.

rész két szakaszra tagolható: először lapidáris tömörséggel visszautasítja a Rabiriust ért egyéb vádakat,⁴² majd hozzákezd annak bizonyításához, hogy nem a magát *popularis*nak valló Labienus, hanem *consul*ként ő maga a nép valódi barátja, hiszen éppenséggel a néptribunus által kezdeményezett barbár és embertelen eljárás ellen emeli fel szavát.⁴³ Végezetül rátér a fő vádpontra, s megismétli, amit már Hortensius is bizonyított: nem Rabirius felelős Saturninus haláláért, tekintve, hogy a szükségállapot idején – mint minden felelősségteljes polgár – fegyvert ragadott, hogy a *consul*ok rendelkezésére állhasson. Ha tehát Rabiriust elítélik, akkor egyúttal elítélik mindazokat, akik a hazát védelmezték.⁴⁴ Végezetül arra szólít fel mindenkit, hogy álljon ki bátran és elszántan az állam és a közösség védelmében.⁴⁵

A valódi vádpontok cáfolatát Hortensius vállalta magára,⁴⁶ Cicero sokkal inkább a per politikai jelentőségét igyekezett hangsúlyozni. Ezzel természetesen igyekszik az általa védett ügy gyenge pontjait is elfedni, hiszen ha Rabirius azon, ifjából álló csapathoz tartozott, akik az őrizetben lévő Saturninust agyonkövezték, úgy védené magatartására a *senatus consultum ultimum*, vagyis a szükségállapot nem biztosít kellő mentesítést; annál is kevésbé, hiszen a lázadó néptribunusnak Marius *consul*ként ígéretet tett arra, hogy megkímélik az életét – ám e pont felett a szónok igyekszik minél gyorsabban és felületesebben átsiklani.⁴⁷ Rabiriust felmentették.

Ezek alapján leszögezhető, hogy a Rabirius elleni, évtizedekkel későbbi vád motivációja kétségekívül politikai okokra ment vissza: amennyiben Rabiriust elítélik, sikerült volna elvonni a *senatus consultum ultimum* alapján eljáró, rendkívüli *imperium*ot gyakorló *consul* tetteinek legitimitációját, amire a 63-as év utolsó negyedében nagy szükség volt Róma megmentése érdekében – a vád nyilván igen gyenge lábakon állt, hiszen még ha Rabirius ölte is meg Saturninust (ami a források alapján korántsem egyértelmű⁴⁸), akkor sem tett egyebet, mint a *consul* parancsát követte, aki pedig a szenátus utasítása és felhatalmazása alapján járt el.⁴⁹ Cicero – felmérve a perben rejlő politikai veszélyt – ezt ki is fejtette, s rávilágított, miszerint az eljárás célja nem más, mint a jövőre nézve a közjogi természetű döntések, a felforgató és elvetemült elemekkel szembeni szenátusi határozatok hatályának megsemmisítése, hogy az államot a végveszély esetén megfosszák hathatós védelmétől.⁵⁰ Ebben a helyzetben tehát a Rabirius perében bírósági funkciót betöltő népgyűlés feladata nem más, mint a zendülésnek mindenképpen útját állni, az állam hathatós védelmét biztosítani, a *consul*ok számára a hatalomgyakorlás teljességét, a szenátus számára pedig a javaslatétel

42 Cic. *Rab. perd.* 6–9.

43 Cic. *Rab. perd.* 9–17.

44 Cic. *Rab. perd.* 18–31.

45 Cic. *Rab. perd.* 32–38.

46 Cic. *Rab. perd.* 18.

47 Cic. *Rab. perd.* 28.

48 App. *civ.* 1, 32.

49 MITCHELL N. THOMAS: *Cicero and the Senatus „consultum ultimum”*, *Historia*, 1970/1, 47–61, 52.

50 Cic. *Rab. perd.* 4. *Agitur enim nihil aliud in hac causa, Quirites, nisi ut nullum sit posthac in re publica publicum consilium, nulla honorum consensio contra improborum furorem et audaciam, nullum extremis rei publicae temporibus perfugium et praesidium salutis.*

legteljesebb jogát garantálni.⁵¹ Vagyis Cicero célja a *senatus consultum ultimum* mint az államot fenyegető veszély-, illetve szükséghelyzettel való megküzdés leghatékonyabb eszközének biztosítása, amelynek keretében a szenátus határozhat a szokásos jogi garanciák felfüggesztése felől, és megküzdhet az állam létét fenyegető polgárokkal, vagyis a belső ellenséggel. (Érdeemes megjegyezni, hogy a Rabirius védelmében elmondott beszéd legkorábban három évvel elhangzása után került publikálásra⁵² – tehát az abban foglalt érvelés nyilván Cicero véleményét tükrözi, ám nem zárható ki, hogy e vélemény világosabb megfogalmazását saját, a Catilina-összeesküvés idején játszott szerepe és a *senatus consultum ultimum* alapján végrehajtott intézkedései legitimációját is szolgálta.)

3. A *senatus consultum ultimum* Cicerónál

A fentebbiekből nyilvánvalóan kitűnik, hogy bár e rendkívüli felhatalmazás a magisztrátus cselekvési lehetőségeit bővítette, ám mégis a szenátus politikai súlyát volt hivatott növelni, hiszen ezen testület rendelhette el azon kivételes állapotot, illetve állapíthatta meg az elrendelés feltételeinek fennálltát, amely a magisztrátust felmenthette a rendes jogrend szabályai alól. Kérdésként merül fel ugyanakkor, hogy a szenátusi felhatalmazás milyen mértékben adott lehetőséget a magisztrátusnak a jogrend eljárási és anyagi normái alól.

A szakirodalomban ugyanakkor – e helyütt csak a két legmarkánsabban eltérő nézetet említve – számos álláspont fogalmazódott meg a *senatus consultum ultimum* jogi természete kapcsán: Theodor Mommsen szerint a *senatus consultum ultimum* kvázi-hadiállapotot jelentett, vagyis felhatalmazta a magisztrátust mindazon háború esetén a külső ellenséggel szemben alkalmazható lépések megtételére a belső, általa vagy a szenátus által ellenségként meghatározott személyek, illetve csoportok ellen⁵³ (vagyis a mommseni álláspont szerint a *senatus consultum ultimum* felfüggesztette a magisztrátusi *imperium* valamennyi korlátját, és ezzel a magisztrátust egyfajta *quasi-dictator*rá tette a felhatalmazottság idejére); ezzel szemben Hugh Last úgy vélte, hogy a szenátusi felhatalmazás csupán további megerősítést, támogatást nyújtott a magisztrátus számára már meglévő *imperiuma* gyakorlása terén, vagyis a magisztrátus jogellenes eljárásai számára nem jelentett jogellenességet, illetve büntethetőséget kizáró okot, hanem mindössze a cselekmények utóbbi elbírálása esetén érvet, az államot fenyegető veszélyre hivatkozás lehetőségével legitimációt szolgáltatott a magisztrátus számára.⁵⁴ Megjegyzendő, hogy számos antik szerző, méghozzá éppen a szenátussal szemben álló politikai irányzat,

51 Cic. *Rab. perd.* 3. *Intercludere omnis seditionum vias, munire praesidia rei publicae, summum in consulibus imperium, summum in senatu consilium putare.*

52 Cic. *Att.* 2, 1, 3.

53 Theodor MOMMSEN: *Römisches Staatsrecht, III.*, Duncker & Humblot, Berlin, 1887–1888, 1240. skk.

54 Hugh LAST: *The Last Century of the Roman Republic. The Cambridge Ancient History, IX.*, University Press, Cambridge, 1932, 84. sk.

a *populares* képviselői, így például Caesar és Sallustius sem vonják kétségbe a *senatus consultum ultimum* legitimitását,⁵⁵ és nem gyengítik annak jogi hatályát pusztán egy perben érvényesíthető argumentummá.⁵⁶ Bármelyik álláspontot vélelmezzük is helytállóknak, azt illetően nem térnek el, hogy a *senatus consultum ultimum* tartalma nem más, mint a szenátus által a magisztrátusnak adott felhatalmazás, hogy az államot fenyegető veszély-, illetve szükséghelyzetben a köz javát szem előtt tartva, illetve az államot fenyegető kárt elhárítva rendkívüli intézkedéseket foganatosíthasson.⁵⁷

Felmerül a kérdés, hogy ezen értelmezés mellett kit illet meg a legfőbb rendelkezési jog a *senatus consultum ultimum* idején. Nyilvánvalóan a szenátus hozza meg a határozatot, amely felhatalmazza a magisztrátusokat (rendszerint a *consulokat*) a polgárság felfegyverzésére és a szükséghelyzet okának erővel, illetve erőszakkal történő felszámolására.⁵⁸ A cicerói értelmezés szerint, amint ez a *Pro Rabirio perduellionis* idézett szövegéből is kitűnik, a szükséghelyzet idején az államrend megóvásához – bár Cicero természetesen nem a modern hatalommegosztás alábbi kifejezéseit használja – egyfelől *summum consilium* szükségeltetik, vagyis egy teljes körű döntéshozatalra feljogosított szerv (a szenátus), valamint *summum imperium*, tehát egy hasonlóképpen teljes körű végrehajtó hatalom (a magisztrátusok),⁵⁹ azaz Cicero világosan megkülönbözteti a politikai irányvonal meghatározásának, eldöntésének jogát az ezen politika gyakorlati eszközökkel történő végrehajtásának jogkörétől.⁶⁰ Cicero szerint tehát a szenátus hatásköre nem ért véget a *consultum ultimum* kibocsátásával, hanem mint a *summum consilium* birtokosa egyfajta felügyeletet gyakorolt a *summum imperiummal* felruházott magisztrátus felett, aki – ellentétben a cselekedeteiért felelősségre nem vonható *dictatorral* – nem korlátlan jogkört kapott, hanem csupán addig a pontig gyakorolta hatalmát legitim módon, amíg a szenátus szándékait valósította meg; mindez értelemszerűen nem minden egyes magisztrátusi lépés egyeztetését jelentette, hiszen ezzel a hatékony cselekvés lehetőségétől fosztották volna meg a *consultum*, s ily módon a *senatus consultum ultimum* értelmét veszítette volna, hanem a magisztrátusra rótt azon kötelezettséget, miszerint tartania kellett magát a szenátus által meghatározott politikai irányvonalhoz.⁶¹ Éppen ezen meggyőződés indíthatta Cicerót arra, hogy az összeesküvés öt vezéralakjának bírósági ítélet nélküli kivégzése felől ne egymaga határozzon, hanem a büntetés kérdését a szenátusban szavazásra bocsássa – *consulsága* után ezen eljárást számos beszédeben újra és újra felemlíti, és érveket sorakoztat fel legitimitása mellett.⁶²

A *senatus consultum ultimum* hatálya, vagyis az állam létét fenyegető veszély idején – a cicerói értelmezésben – a szenátus mint az állami szuverenitás hordozója felhatalmazta, illetve utasította a magisztrátust mint a végrehajtó hatalom birtokosát (az

55 Caes. *civ.* 1, 7, 5; Sall. *Cat.* 29, 3.

56 MITCHELL: *i. m.*, 49.

57 Earnest George HARDY: *The Catilinarian Conspiracy in Its Context. A Re-Study of the Evidence*, *The Journal of Roman Studies*, 1917/7, 153–228.

58 Vö. Cic. *Mil.* 70.

59 Cic. *Rab. perd.* 2. skk.

60 MITCHELL: *i. m.*, 54.

61 *Uo.*

62 Cic. *Pis.* 14; *Phil.* 2, 18; *Sulla* 21.

imperiumát korlátozó jogi garanciák felfüggesztésével), hogy szerezzen érvényt a szenátus által megfelelőnek ítélt politikai irányvonalnak.

Kérdésként merülhet fel, hogy a cicerói értelmezés mennyiben felelt meg a római közjogi gyakorlatnak, vagy pedig inkább saját államelméletének kifejeződéseként értelmezendő-e. Az a tény, hogy a kortársak, így például a politikailag Ciceróval nem rokonszenvező Sallustius, sőt, a Catilina-összeesküvés kapcsán a vezetők kivégzése ellen állást foglaló, ehelyett bebörtönzésükre és vagyonuk elkobzására javaslatot tevő Caesar sem minősítette Cicero eljárását jogsértőnek, vagyis ellenvéleményük nem jogi, hanem politikai természetűnek tekinthető (egyébiránt megjegyzendő, hogy a Caesar megfogalmazta javaslat, bár kíméletesebb elbánást biztosított volna az összeesküvőknek, minden törvényi alapot nélkülözött, hiszen a szabadságmegvonást és a vagyon-elkobzást nem mondta ki bírói ítélet).⁶³ Az összeesküvők kivégzése, amire a *senatus consultum ultimum* alapján adott utasítást, nyilvánvalóan – éppen a szenátusi határozattal elrendelt szükséghelyzet okán – nem bírói ítéleten alapult; jogi természetét tekintve inkább közigazgatási intézkedésnek minősíthető, amit a *periculum publicum* indokolt, amit mind a cicerói,⁶⁴ mind a Cato által megfogalmazott, Sallustius által hagyományozott érvelés valószínűsíteni enged.⁶⁵ Vagyis a kortársak – még a Ciceróval ellenkező politikai meggyőződést vallók – sem ítélték úgy, hogy a consuli intézkedés sértené a *Lex Semponia de capite civis Romani* azon rendelkezését, amely száműzetés (*aquae et igni interdictio*)⁶⁶ terhe mellett megtiltotta a magisztrátusnak, hogy római polgárt bírói ítélet nélkül főbenjáró büntetéssel sújtsa.⁶⁷ Továbbá, miután a szenátusi ülésen szavazásra került sor az összeesküvők sorsa felől, nem valószínű, hogy a szenátus e tekintetben pusztán tanácsadói, konzultatív jellegűnek tekintette volna saját szerepét, sokkal inkább azon meggyőződés vezérelhette, hogy az ott született döntést a *consultum ultimum* alapján a magisztrátus (jelen esetben a consul) köteles végrehajtani – tehát a szükséghelyzet idején a szenátus kétségkívül az állami szuverenitás leteleményeseként járt el.⁶⁸

4. Következtetések

A fentiekből megállapítható, hogy a *senatus consultum ultimum* keretében a szenátus nem *quasi-dictatori* felhatalmazást adott a *consulok*nak, hiszen a *dictator* eljárásában és intézkedéseiben nem tartozott elszámolással a szenátus felé, viszont – amint ez a cicerói példából és szöveghelyekből látható – a consul igen. Vagyis az önállóan eljáró *dictator* helyett a szenátus képviselte az állami szuverenitást, és a *senatus consultum*

63 MITCHELL: *i. m.*, 56.

64 Cic. *Cat.* 3, 7.

65 Sall. *Cat.* 52, 6. skk.

66 ZLINSZKY János: *Római büntetőjog*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997, 97; SÁRY Pál: *Büntetés és büntetés az ókori Rómában*, Jogtudományi Közlöny, 1999/7–8, 358–360, 358.

67 MITCHELL: *i. m.*, 57.

68 *Uo.*, 58.

ultimum alapján eljáró consul köteles volt a szenátus által meghatározott politikai irányvonal képviselőjére, annak gyakorlati végrehajtására. A consul tételes jogalapot nélkülöző intézkedései – így példának okáért Cicero esetében az összeesküvés öt vezetőjének a kivégeztetése – csak oly módon nyerhettek legitimitációt, hogy eljárását (egy esetleges felelősségre vonás esetén) a szenátus felhatalmazására, tekintélyére alapozta. Ezen utóbbi megállapításnak szintén ellentmond Cicero példája, aki éppen consuli intézkedései és a Catilina-féle összeesküvés idején tanúsított határozott fellépése miatt kényszerült önkéntes *exilium*ba, ám ennek oka nem a *senatus consultum ultimum* adta felhatalmazás fogyatékos voltában, hanem a Cicero és Clodius közötti személyes ellenséges viszonyban keresendő.⁶⁹ A Kr. e. 58-ban keletkezett a *Lex Clodia de capite civium*, amely visszaható hatállyal és általános jelleggel büntette azt, aki római polgárt a népgyűlés jóváhagyása, vagyis a *provocatio*s jog igénybevételének lehetősége nélkül végeztetett ki – a hangsúly itt az általános jellegen volt, hiszen a *provocatio*s jogot a szükségállapotot kihirdető *senatus consultum ultimum* felfüggesztette. Vagyis Cicero *exilium*a egy későbbi jogsértő törvényalkotás eredményének, nem pedig eljárása jogellenes voltának tudható be, vagy annak, hogy *consul*ként túllépte a *senatus consultum ultimum* által számára biztosított cselekvési kereteket.

69 NÓTÁRI Tamás: *Cicero és Clodius – a politikai és perbeszédok tükrében*, Állam- és Jogtudomány, 2017/2, 16–40; HOFMANN Zsuzsanna: *Adalékok Clodius politikájához*, Aetas, 2013/1, 115–127.